

Людмила Усанова, Ігор Усанов

УСАНОВА Людмила Анатоліївна — кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка. Галузь наукових інтересів — соціальна філософія та антропологія.

УСАНОВ Ігор Вікторович — кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та політології Полтавського університету економіки і торгівлі. Галузь наукових інтересів — антропологія та філософія релігії.

СУПЕРЕЧНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ЖИТТЯ ТА ПРОБЛЕМИ КОМУНІКАЦІЇ

Досліджуються риси сучасного комунікативного простору у контексті розвитку і поширення інформаційних технологій. Розглядаються механізми впливу інформаційної мережі на людину, суперечності сучасних соціальних зв'язків та проблеми «конфігуративної» ідентичності.

Ключові слова: комунікація, глобальні мережі, інформаційні технології, ідентичність.

Проблема комунікації стає однією з основних проблем сучасного суспільства, де технології вирішують все (від технології виробництва до політ-технологій). Зростання прагматизму та уніфікації форм взаємовідносин спричиняє загальну дегуманізацію та деперсоналізацію стосунків.

Сучасний історичний період характеризується процесами децентралізації та деструкції організацій, делегітимізації інститутів, що веде до серйозних соціальних змін. Економічні та технологічні трансформації, які викликають ці зміни, пов'язані, перш за все, зі створенням нової комунікативної системи. Вона

все більше говорить універсальною цифровою мовою, інтегрує в глобальному масштабі виробництво і поширення інформації, пристосованої до індивідуальних смаків. Ростуть інтерактивні комп'ютерні мережі, що створюють нові форми та канали комунікації, які формують життя і ним формуються. Вказані процеси глобалізації, з одного боку, надзвичайно уможливають комунікацію (засоби, інформативність, мобільність). З іншого боку, це веде до переструктурування суспільства навколо біполярної опозиції мережа інформації — «я». Зазначені моменти актуалізують дане дослідження.

Метою даного дослідження є аналіз сучасних механізмів комунікації та їх вплив на соціальні відносини. Для її реалізації необхідно виконати такі завдання: з'ясувати особливості сучасних комунікативних технологій; проаналізувати зміну соціальних характеристик людського існування, а також розглянути специфіку формування ідентичності в умовах «конфігуративного» суспільства.

В інформаційному суспільстві змінюються внутрішні механізми матеріального та духовного виробництва, оскільки радикально трансформуються усі засоби обробки, передачі та виробництва інформації. А саме: інформація стає головною діючою ланкою ланцюга соціальних взаємозв'язків. Аналіз головних тенденцій соціальних змін під впливом сучасних комунікативних технологій сьогодні стає важливим.

Ці проблеми сьогодні надзвичайно значимі в силу небувало-го поширення усіляких засобів комунікацій, а тому вони є предметом аналізу багатьох сучасних філософів. Серед них роботи Р.Барта, М.Бахтіна, Ж.Бодрійяра, Ю.Лотмана, М.Маклюєна, Г.Почепцова, Е.Тоффлера, М.Фуко та багатьох інших.

Усі вони одноставні стосовно того, що сьогоднішній світ значною мірою сформований комунікативними системами, які і породжують суперечливі явища соціального життя. Значимо, що в понятті «комунікативний» акцентуються змістовні, а не технічні аспекти даного явища, тобто «підкреслюється особливий статус аудиторії як об'єкта впливу, метою

якого є внесення змін в когнітивну структуру для того, щоб отримати відповідні зміни в структурі поведінки [3, с.134].

Соціальні зміни пов'язані, перш за все, з часовою структурою суспільного життя. У світі складається певна просторова — часова цілісність, обумовлена глобальністю комунікацій, важлива функція яких: досягнення бажаного результату в оптимально короткий термін. Як відзначають дослідники, відбувається небувале прискорення темпів життя, темпу змін в усіх сферах суспільного існування. «Майбутнє» щоденно приходиться у життя людини, руйнуючи майже усі усталені звички, традиції, викликаючи стресові стани, коли людина постає перед усе новими незвичними та небезпечними проблемами. Це суттєво змінює часові характеристики соціальних процесів. Відбувається переформування часу, коли на продовжаність особистої події в соціально-природному контексті накладається електронний каталізатор. Природні ритми власного часу структуруються разом із програмними ритмами електронних систем, що сприяє їх прискоренню. З одного боку, зростає подрібненість і роздільність миттєвостей, а з іншого, — посилюється систематизація та детальна пропрацьованість елементарних функцій. Час набуває ущільнення, згущення у зв'язку з його інформаційною насиченістю, а повнота кожної одиниці часу забезпечується функціональністю. Ущільнений власний час і усамітнюється, і разом з тим, розширено соціалізується.

Таким чином, в інформаційному суспільстві залежність між інформацією та часовими характеристиками соціальних процесів стає важливим фактором суспільного розвитку. Це породжує ряд часових парадоксів. Так швидкість передачі інформації, на перший погляд, скорочує час комунікації. Але доступність і багатство інформації розширює час людини, яка вписує нову інформацію у свій духовний світ. Інший парадокс: сприймаючи нову інформацію і роблячи її власністю свого внутрішнього «я», індивід упевнений, що інформацію переробив саме він; але використання механізмів психологічного сприйняття робить людину об'єктом маніпуляцій власниками та виробни-

ками програмних продуктів. Засоби масової інформації, розповсюджуючи стандартизовані мовні звороти, розповідаючи про одні й ті ж події, новини формують «масову думку» та «масового споживача». Тому набір сучасних технологій просто «завалює» людину соціальними відносинами, як прямими, так і опосередкованими, а телефон, телебачення, преса, супутниковий зв'язок і т.п. стрімко поширюються і стають стандартними умовами нормального життя з відповідною динамікою.

Існує також протиріччя між можливістю творчості, свободи та нав'язаними стереотипами мислення і поведінки через комп'ютерні програми, що викликає підпорядкування ритмам суспільства у збиток індивідуалізації часу. Поява та розвиток електронних систем зв'язку зумовлюють синхронізацію соціального життя, коли не тільки праця, але й найінтимніші сторони життя були вписані в індустріальну часову систему. «... соціальне життя стало визначатися годинником і пристосовуватись до вимог машин... Свята стандартизованої тривалості, вписана в робочий графік перерва на каву, одночасний початок та кінець навчального року, години «пік» на транспорті, кращий ефірний час для теле-радіокомунікацій...» [4, с. 54].

Разом з тим, час інформаційного суспільства породжує ряд нових особливостей: на зміну синхронізації (яка усе ще зберігається, набуваючи і нової якості) приходять різнофазність розвитку; однонаправленість часу перетворюється у різнонаправленість; головною рисою людського життя стає ієрархічність часу і необхідність постійного вибору між часовими площинами. Домінування суспільного часу в індустріальному суспільстві змінюється акцентом на особистий час, який стає усе більш незалежним від часу суспільства. Здійснюється перехід від ієрархічного варіанту комунікації, де роль одержувача інформації була різко заниженою, до нового, демократичного, коли споживач інформації зміщується з пасивних на активні позиції, це феномен людини, яка хоче бути почутою, характеристика, яка не так явно проявлялась у минулому. «Сьогодні замість народних мас, що одержують од-

накову інформацію, менші, немасові групи отримують і надсилають одна одній свої власні образності. Демасифікація наших думок спричинена демасифікацією засобів масової інформації, які раніше нагнітали стандартизовану образність, що критики називають «загальною думкою» [4, с.149]. Погляди на все стають менш загальними, поступаючись фрагментам образності (не завжди сумісним), особливо очевидним у пресі та електронних засобах масової інформації.

Головна тенденція, що лежить в основі усіх цих процесів, — зміна ціннісних орієнтацій, в центрі яких стоїть не група, а особистість. Людина нині сама прагне визначати життєві орієнтири в умовах кризи соціальної структури, сформувавши смисловий контекст власного існування.

Соціальне існування більше не прив'язане до маленького містечка, приміської громади чи сусідства. Читаючи газети, переключаючи канали телебачення, зв'язуючись з найвіддаленішими куточками телефоном людина необмежено споживає соціальний світ і споживається ним. Вона стикається з великою кількістю думок, оцінок, способів життя, число міжлюдських стосунків швидко збільшується, їх варіації безкінечні: минулі відносини продовжують жити (на віддалі телефонного дзвінка), а нові обличчя уже забулись. Йдеться про небувалий «вибух» соціальних зв'язків, які переадресовують власні обов'язки і звільняють від власної відповідальності.

Сучасні соціальні перетворення, що проявляються у процесах індивідуалізації суспільного та особистого життя, становлення культури, де зовнішній соціальний контроль, зорієнтований на одноманітність, змінюється самоконтролем, орієнтованим на різноманітність цінностей та поведінки, формують людину, яка самовизначається не в просторі всезагальних форм як таких, а у власному життєвому процесі. Активізація свободи індивідуального начала у людині, свободи вибору, який уже не тільки і не стільки підказаний авторитетом, традицією пов'язана зі зміною філософської методології. Від філософії суб'єктивності, свідомості, розуму здійсню-

ється перехід до філософії інтерсуб'єктивності, переживання і співбуття, які здатні розкрити унікальність і неповторність одиничного людського існування в усій повноті його виявів: соціального, культурного, мовного, національного, етнічного, статевого та ін., що становлять зміст повсякденного досвіду.

Різноманітні моделі повсякденного життя людини доповнюють одна одну, вступають у суперечність, утворюють єдність життєвого світу як сукупності усіх дійсних і можливих горизонтів досвіду людського життя. Саме у світі повсякденності відбувається процес освоєння людиною світу, процес її самореалізації в самих різноманітних сферах діяльності. Людина виявляється точкою перетину цих різних вимірів життєдіяльності та основою формування індивідуальних стилів особистого життя, яким стає не тільки традиційна сфера приватного, але й публічне життя як простір виявлення соціальної значущості індивідуального (чи індивідуалізація соціально значимого).

Приватне життя — це життєвий простір особистості, який вона структурує і наповнює відповідними формами життєдіяльності, виходячи зі своїх особистих інтересів. До недавнього цей рівень існування належав маргінальним проблемам і протиставлявся публічному як соціально визнаному та інституалізованому. Сучасні тенденції розмивають існуючі межі, зокрема засоби телевідео-електро-комунікацій масово тиражують моделі індивідуального вибору від товарів споживання до вибору супутника життя, який стає сьогодні партнером в усій можливій функціональності.

Але парадоксальність нинішнього історичного моменту полягає в тому, що паралельно з розширенням горизонту сприйняття, збільшенням форм соціальної активності, людина не може схватись від все проникаючого інформаційного променя. Йдеться не просто по відео-спостереження, а небувале поширення шоу-програм, де приватне отримує публічну зацікавленість. Ми слухаємо зірок, які «розповідають усе», проте усвідомлюємо, що навіть самі інтимні їх секрети розраховані на кар'єрний успіх. У такий спосіб оголюють свою приватність і пересічні громадяни, приєднуючись до масових

шоу. Така комунікація вже сама продукує простір «комунальних» цінностей по рейтингу їх популярності. В результаті світ приватного розкривається для оточуючих, утрачає свою замкнутість-захищеність, стає предметом загального огляду.

Таким чином, індивідуалізація життя, розмивання меж його звичних вимірів надзвичайно загострюють проблему пошуку самоідентичності, оскільки повсякденність, з одного боку, є набором взаємоприйнятих очевидностей, а з іншого, — горизонтом їх безкінечної інтерпретації, осмислення та освоєння, актуалізований центр яких постійно змінюється. Замість того, щоб тільки отримувати ментальну модель реальності, людина мусить винаходити і перевинаходити її заново. Сучасні інформаційні фрагменти не дають ні моральної, ні ідеологічної певності, дезорієнтуючи та напружуючи життя.

Стикаючись з вимогами повсякденного життя людині доводиться одягати численні маски, вірячи, що десь за ними прихована вона справжня, що усі ці рольові ігри — лише фікції. Але оскільки людина більше не живе у світі вищої цінності стійкої і фіксованої ідентичності, то поступово втрачається віра в існування за маскою певної послідовної, ідентифікованої сутності. Зміна характеру соціальних зв'язків руйнує віру у романтичний внутрішній світ чи в раціональне ядро ідентичності.

У зв'язку з цим відбувається поглинання Я Іншими. Стикаючись з іншими, людина розширяє діапазон оцінок, дій, отримує численні можливості існування, в тому числі й протилежні. Під впливом вимог множинності аудиторій починає руйнуватись відчуття центрованого Я, оскільки технології соціалізації вибудовують багатoverхівку суперечливих вимог для кожного: професійну відповідальність і романтику почуттів, принциповість і співчуття, компетентність у політиці і мистецтві та інші, які до того ж є багаторівневою системою значень. Людина переходить від однієї ситуації до іншої, змінюючи одяг, поведінку, погляди. При цьому численні відтворення різних способів життя поступово позбавляють їх справжності. Але разом з тим, кожне нове відношення є одночасно шансом нового вираження, розуміння і досвіду.

Історично принцип реальності визначався законом цінності, але оскільки сьогодні вся система схиляється до недетермінованості, то будь-яка реальність поглинається гіперреальністю кода та симуляції. Як зазначає Ж.Бодрійяр. «Цільові установки зникли, тепер нас породжують моделі» [1, с.44]. Панування коду ґрунтується на принципі нейтралізації та нерозрізненості, тому «симуляція робить можливим взаємну підстановку елементів, які раніше були суперечливими»: красивого та потворного в мистецтві, лівих і правих в політиці, правди і брехні в усіх повідомленнях засобів масової інформації, корисного і безкорисного в побутових речах, природи і культури на усіх рівнях значення.

Змінюються самі засоби подачі інформації. «Замість довгої, зв'язаної низки ідей, організованих чи синтезованих для сприйняття, пропонуються короткі, модульні образи інформації: реклама, кліп, команди, уривки новин, урізані події... Нова образність чинить опір класифікації, будучи упакована в досить химерні, швидкоплинні і роз'єднані форми» [4, с.150]. Людину змушують навчитися робити і формувати власні ланцюги комунікації із досить строкатого інформаційного матеріалу. Людина сьогодні не отримує сукупність зрозумілих ідентичностей, серед яких вона може вибирати, їй пропонують скласти одну з різних фрагментів. Тобто виникає таке собі конфігуративне чи модульне «Я» [4, с.344].

Оскільки сучасне життя багате в плані форм вираженості, то воно менш Я-центроване. З поширенням соціалізуючих технологій віра в окремого, самостійного індивіда розпадається. Людина все більше усвідомлює, що усі її вирази, вірування, цінності, думки і бажання успадковані нею від інших людей. Звичайно, вона може бути унікальною і ніколи точно не повторювати ці вирази, але ця унікальність не самодостатня, навпаки, вона виражає конкретні форми людських взаємин. «Парадоксальним чином через посередництво загальної для всіх ідеї кожний починає відчувати себе абсолютно унікальним. І навпаки, безперервно підкреслюючи свою унікальність через репертуар серійних відмінностей, підтриму-

ється той уявний консенсус, який є ідеєю моделі. Персоналізація та інтеграція складають магичність системи» [2, с.157].

Рух від Я-центрованих уявлень до усвідомлення нерозривного зв'язку з іншими є наслідком не лише деструкції стереотипів, але й результатом монтажу та різноманітних маніпуляцій через засоби інформації, поширеною формою яких, на думку Ж.Бодрійяра, є усіякі тестування. Від людини постійно вимагається здійснювати відбір, готовність до якого уже є фактом її тестування, а сама можливість вибору лише ілюзія. «Як тест чи референдум перетворюють будь-який конфлікт чи проблему в гру запитань / відповідей, реальність, яку ви тестуєте у відповідь тестує і вас за допомогою тієї ж сітки питань... Як для дослідження вибирають зразок, так і усі засоби масової інформації пучками своїх передач, фактично пучками спеціально відібраних запитань, виділяють і розмішують в рамку певні зразки сприймаючих індивідів» [2, с.136]. Це постійне тестування, огляд, щупання Бодрійяр називає «тактильною» комунікацією, на базі якої вибудовується ідеологія «контакту», яка будь за що прагне підмінити собою поняття суспільного відношення.

Разом з тим збільшення кількості контактів зі світом, рівня суспільного розмаїття, що наголошує на відмінностях, замість подібностей, допомагає людині індивідуалізуватися, більш ефективно використати свої можливості. Але це призводить до ускладнення людських контактів, коли все важче знайти людину, яка б мала подібні погляди, оцінки, думки. Розбірливість у суспільних стосунках веде до хитких, ненадійних взаємин, або до їх відсутності взагалі. При усій різноманітності та мобільності засобів комунікацій людині загрожує самотність — зворотній бік самодостатності та самотійності.

Людина живе в суспільстві, переповненому конфліктами: між расовими та етнічними групами, релігіями, профспілками та урядами, чоловіками та жінками, багатими і бідними, прихильниками смертної кари та прихильниками довічного ув'язнення та багато інших. Це стосується як національно-державного рів-

ня, так і глобального. Логіка цих конфліктів одна: кожна група вважає, що є єдиною, замкнутою і незалежною, і що вона повинна захищати свої права, привілеї перед образом іншої групи.

Але сьогодні замість глибокорозшарованого суспільства, де кілька великих блоків об'єднуються, щоб сформувати більшість виникає «конфігуративне» суспільство, де тисячі меншин, багато з яких тимчасові, обертаючись й утворюють цілком нові, короткочасні моделі, що надзвичайно знижує саму легітимність багатьох сучасних урядів [4, с.372]. Крах загальної думки означає, що все більше урядів є урядами меншості, що спирається на змінні та сумнівні коаліції. Ці та інші розглянуті проблеми свідчать про глибокі трансформації форм соціальних відносин та зміну їх характеру.

Підводячи підсумок, зазначимо, що вказані соціальні протиріччя та часові парадокси є невід'ємною рисою інформаційного суспільства, а тому їх не можна вирішити ні простою заборонаю, ні байдужістю стосовно них. Оскільки розвиток країни і відповідних комунікативних можливостей взаємообумовлені, то необхідний пошук певного інформаційного та комунікативного порядку, який би сприяв більш еквівалентному інформаційному обміну. Людина має право на комунікацію, яка включає в себе вільний доступ, участь та двохсторонній інформаційний потік. Проте його реалізація залежить від тих же засобів комунікації, значення яких у формуванні конструктивних форм соціальних зв'язків надзвичайно велика. Тиражування насилля, агресій, негативних контекстів виражають не просто асиметрію інформаційного простору, а породжують відчуття втрати будь-яких позитивних аспектів, можливості будь-яких безпечних соціальних зв'язків.

Література

1. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / Ж. Бодрийяр ; пер. с фр. — М.: Добросвет, 2000. — 387 с.

2. Бодрийяр Ж. Система верей / Ж. Бодрийяр ; пер. с фр. — М.: Рудомино, 2001. — 220 с.

3. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации/ Г.Г. Почепцов — М.: «Рефл-бук», К.: «Ваклер», 2001. — 656 с.

4. Тоффлер Е. Третья хвиля / Е.Тоффлер ;з англ. пер. А.Євса. — К.: Вид. Дім «Всесвіт», 2000. — 480 с.

Усанова Л.А., Усанов В.И.

**Противоречия социальной жизни
и проблемы коммуникации.**

Исследуются черты современного коммуникативного пространства в контексте развития и распространения информационных технологий. Рассматриваются механизмы влияния информационной сети на человека, противоречия современных социальных связей и проблемы «конфигуративной» идентичности.

Ключевые слова: коммуникация, глобальные сети, информационные технологии, идентичность.

Usanova L.A., Usanov I.V.

Contradictions social life and communication problems.

The characteristic of modern communicative space in the context of development and diffusion of information technology are analyzed in the article. Mechanisms are considered the impact of information networks on human, contradiction of contemporary social relations and problems «configurational» identity.

Key words: communication, global networks, information technology, identity.

Надійшла до редакції 28.11.2011 р.